

Kréta – z historie a přírody ostrova

Kréta je největším z řeckých ostrovů a současně pátým největším ostrovem ve Středozezemním moři. Nachází se zhruba na 35. rovnoběžce, přibližně ve stejné vzdálenosti od Evropy, Asie i Afriky. Často bývá považována za jižní hranici Evropy, ačkoli zcela nejnižším bodem je malý ostrov Gavdos s rozlohou 27 km² a se zhruba 45 stálými obyvateli, ležící asi 55 km od jižního pobřeží Kréty. Kréta je výrazně protažena v západovýchodním směru, její délka činí 256 km a šířka kolísá mezi 12 až 56 km. Je centrální částí jihoegejských ostrovů, které vytvářejí jakýsi most mezi Peloponéským poloostrovem a západní Anatolií v Turecku.

Kréta byla již od počátků civilizace spojnicí nejstarších kultur Egypta, Malé Asie i západního Středozezemí. Neolitické kultury jsou datovány od 7. tisíciletí př. Kr., pak následují jednotlivé fáze minojské kultury charakteristické stavbami velkých paláců v období od 3 500 do 1 450 let př. Kr. Poté se mocenská centra rozpadla, vznikla malá opevněná města a na ostrov pronikly řecké kmeny. Od 7. stol. př. Kr. do ovládnutí ostrova Římany v r. 67 př. Kr. je Kréta pod politickým a kulturním vlivem řeckých států. Římané si pak na Krétě vybudovali správní centrum pro východní Středozezemí. Po rozpadu římské říše v r. 330 připadla Kréta byzantské východořímské říši, která zde vládla do r. 828, dále se střídají vlády arabské (do r. 961), opět byzantské (až do r. 1204), pak přicházejí Benátčané (do r. 1669), Turci (do r. 1898), krátce zde byl samostatný krétský stát (do r. 1913) a od té doby je Kréta součástí Řecka.

Proč má smysl u článku, který se chce zabývat současnou přírodou ostrova, pojednat o jeho pohnuté historii? Je to proto, že více než 10 000 let osídlení ostrova nesmazatelně formovalo jeho krajinu a vegetaci. Více než kde jinde museli obyvatelé uhájit živobytí z omezených místních zdrojů. Na strmých vápencových pohořích byla proto využita každá méně svažité plocha k zemědělství, strmé svahy k pastvě ovcí a koz. To se dělo i jinde v suchých a v podstatě neúrodných zemích při Středozezemním moři. Co však – alespoň podle mých zkušeností – fascinuje na ostrově Kréta, je zemědělský způsob života, který se zde zachoval, i když většinu obyvatel živí cestovní ruch. Nepřestaly se tu chovat ovce a kozy, které na pobřežních skalách i v horách až do nejvyšších poloh s dlouho vytrvávajícími sněhovými poli spásají vegetaci. V údolích mezi horskými svahy se ve vnitrozemí nacházejí vesnice, jejichž obyvatelé často obdělávají krasové bezodtokové plošiny, pěstují vinnou révu, obiloviny, zeleniny a hlavně olivovníky.

Květena Kréty v současnosti čítá přibližně 1 800 taxonů cévnatých rostlin, z nich asi 1 700 patří mezi původní a zhruba 100 druhů bylo na ostrov prokazatelně zavlečeno. Podíl nepůvodních rostlin však může být ve skutečnosti mnohem vyšší, neboť u naturalizovaných druhů je často velmi obtížné rozhodnout, do které skupiny se řadí. Mezi nejbohatší rody zdejší květeny patří jetel (*Trifolium* s 37 druhů), tořič (*Ophrys*, 34 druhů), silenka (*Silene*, 29 druhů) nebo tolice (*Medicago*, 25 druhů). Nejrozšířenějším vegetačním typem ostrova jsou nízké křovité formace zvané garigue. Najdeme v nich mimo jiné cist šedavý krétský (*Cistus incanus* subsp. *creticus*, obr. 4), kručinku *Genista acanthoclada* (obr. 10), čilimek ostnitý (*Calicotome villosa*), mateřídouškovce vonný (*Coridothymus capitatus*), astividu trnitou (*Sarcopoterium spinosum*, obr. 8) a pryšec trnitý (*Euphorbia acanthothamnus*) doprovázené hojným řečíkem lentiškovým (*Pistacia lentiscus*) nebo jalovcem červenoplodým

(*Juniperus oxycedrus*). Keříky jsou často okousány do polokulovitých tvarů a jejich květy bývají ukryty pod trnitými větvičkami. Místy je hojný pryšec dřevnatý (*E. dendroides*), který na jaře shazuje listy, aby přečkal nejteplejší období roku. Mezi keříky najdeme i další, nápadně kvetoucí beztrnné rostliny, jako např. limonku chochotnatou (*Limonium sinuatum*), smily (*Helichrysum* sp.), asfodel drobnoplodý (*Asphodelus aestivus*), hadinec jitrocelovitý (*Echium plantagineum*), žlutnici prorostlou (*Blackstonia perfoliata*), paznehtník měkký (*Acanthus mollis*) nebo sápu křovitou (*Phlomis fruticosa*). Nápadné je, že v této pobřežní fryganě chybí jinde časté křovité duby kermesové (*Quercus coccifera*). Na okrajích cest je hojný vítečník sítinovitý (*Spartium junceum*), často je vysazován cypřiš vždyzelený (*Cupressus sempervirens*), občas uvidíme rohovník obecný (*Ceratonia siliqua*). Botanickou zvláštností Kréty je porost datlovníku Theofrastova (*Phoenix theophrastii*), jehož nejpočetnější populace roste na samém východě ostrova v údolí vedoucím k zálivu Vai. Názory na původnost této palmy se různí, může jít o přirozenou migraci, ale také o úmyslnou introdukci vzhledem k obchodu Kréty s Libyí a Egyptem.

Při cestách po ostrově se setkáme se zbytky pěstovaných lesů kolem klášterů pravoslavné církve, kde se jako solitéry vyskytují duby cesmínovité (*Quercus ilex*), kaštanovník setý (*Castanea sativa*) nebo platan východní (*Platanus orientalis*). V pohoří Psilorítis dosahujícího výšky 2 500 m n. m. rostou ve středních výškách kolem 1 500 m (obr. 9) pod tlakem stád ovcí výmladkové stromky javoru krétského (*Acer sempervirens*), hlohy (*Crataegus* sp.), hrušně (*Pyrus* sp.) a pichlavé dřišťály *Berberis cretica*. V centru pohoří Psilorítis je význačná krasová bezodtoková planina Nida (obr. 11), opět se stády ovcí, které se pasou až vysoko po úbočí nejvyššího hřebene nad jeskyní Ideon Andron, kde se podle pověsti narodil nejvyšší bůh Zeus.

1 Regenerující pobřežní skály, kde pastva vedle silnice byla omezena v kontrastu se svahy ve vnitrozemí. V popředí vítečník sítinovitý (*Spartium junceum*)

2 Na Krétě častý brambořík *Cyclamen creticum* vyhledává stinná místa.

3 Rozkvetlé porosty nízkých křovin zvané garigue s dominantním bělokvětým cistem *Cistus salvifolius*

4 Hojným zástupcem mediteránního rodu cist na Krétě je i cist šedavý krétský (*Cistus incanus* ssp. *creticus*).

5 a 6 Botanická perla Kréty – *Petromarula pinnata*, endemit a třetíhorní relikv z čeledi zvonkovitých (*Campanulaceae*). Přestože jde o evolučně starý a vývojově izolovaný taxon, je na Krétě docela častý a kromě původních skalních štěrbin se s ním setkáváme i na sekundárních stanovištích.

7 Krétský endemit a jediný zástupce svého rodu v evropské květeně bobovité *Ebenus cretica*. Snímky J. Sudy (2, 3, 5–7)

8 Typickým představitelem východomediterránní květeny je růžovitá astivida trnitá (*Sarcopoterium spinosum*).

9 Pohoří Psilorítis ve výšce kolem 1 500 m n. m. Všudypřítomné kozy a ovce formují krajinu s keřovitými stromky javoru *Acer sempervirens*, endemickým dřevákem *Berberis cretica* a polokulovitými keříčky astividy trnité a pryšce trnitého (*Euphorbia acanthothamnus*).

10 Staré keře kručinky *Genista acanthoclada* formované neustálým větrem na břehu moře

11 Bezodtoková plošina Nida v centru pohoří Psilorítis (2 456 m n. m.), za 2. světové války bojiště výsadku německé armády a krétského odboje, je dnes pokojnou pastvinou stád ovcí. Snímky M. Kubíka, není-li uvedeno jinak

Jeskyni tvoří přístupný velký převis, v jehož dutinách hnízdí různé druhy ptáků.

Botaniky nepochybně zaujme velký počet endemitů – celkem zde najdeme 139 druhů rostlin, které se nevyskytují na žádném dalším místě na světě (endemity tedy tvoří zhruba 8,5 % veškeré původní květeny). Tak vysokým zastoupením endemických taxonů se nemůže pochlubit žádné velikostně srovnatelné území Evropy, středomořské ostrovy nevyjímaje (některé horské masivy, např. dobře známá španěl-

ská Sierra Nevada, však mohou mít podíl endemitů ještě vyšší). Většina endemitů bývá vázána na extrémní stanoviště, jakými jsou nepřístupné vápencové útesy nebo vysokohorské polohy, přesto však Kréta představuje jedinou evropskou oblast, kde se endemické druhy hojně vyskytují i v keřovitých porostech garigue (obr. 3) v nižších nadmořských výškách. Dalším charakteristickým a v porovnání s jinými oblastmi Evropy zcela ojedinělým rysem krétské květeny je skutečnost, že mnohé endemické druhy nenáležejí mezi vzácné rarity, ale často tvoří dominanty široce rozšířených společenstev. Mezi ně patří např. žluté kvetoucí sápa *Phlomis lanata*, která je charakteristickým představitelem keřikovitých porostů zejména východní poloviny ostrova. Nepřehlédnutelný je i bobovitý *Ebenus cretica*, rostoucí na velkém počtu lokalit, zejména v oblasti jižního pobřeží. Tento nesmírně půvabný keřík s hedvábitě chlupatými tří- až pětičetnými listy a nápadnými růžovými květy, které skládají bohaté hrozny, je jediným evropským zástupcem svého rodu (obr. 7).

Na druhé straně je však Kréta domovem mnoha endemických rostlin, které jsou známy jen z velmi omezené oblasti, často dokonce z jediné lokality. Největší počet těchto taxonů je soustředěn do vysokých poloh Levka Ori. Na endemity obzvláště bohatá je čeleď zvonkovitých (*Campanulaceae*) – více než polovina z 23 zdejších taxonů (druhů či poddruhů) je výhradně vázána na krétskou floristickou oblast. Samotný rod *Campanula* s 10 endemickými taxony (z celkového počtu 15) je ukázkovým příkladem.

Velmi zajímavou a početnou skupinu krétských endemitů tvoří hlíznaté geofyty. Nezaměnitelným druhem mezi 22 původními česneky této oblasti je drobný *Allium circinnatum*, k jehož charakteristickým znakům patří úzké spirálně stočené listy a odstále chlupatá lodyha nesoucí chudokvětě květenství. Druh popsal významný český botanik a cestovatel první poloviny 19. stol. F. W. Sieber. Jeho jméno nese z krétských endemitů *Crocus sieberi*, s bělavými, nezdídká lila žilkovanými květy, které dodávají nezapomenutelný ráz vyš-

ším polohám Levka Ori a Psilorítis, kde během jarních měsíců vykvétají (i mezi zbytky sněhu) stovky jedinců. Fenologicky se druh odlišuje od všech ostatních krétských šafránů, jejichž hlavní doba květu spadá do období pozdního podzimu a začátku zimy. K dalším velmi půvabným geofytům patří *Cyclamen creticum* (obr. 2).

Naše putování za pozoruhodnými rostlinami Kréty zakončíme představením vývojově zcela izolovaného druhu, jež nemá žádné žijící příbuzné. Je to *Petromarula pinnata* z čeledi zvonkovitých (obr. 5 a 6), která se poměrně hojně vyskytuje po celém území ostrova od mořského pobřeží až do výšek asi 1 300 m n. m. Rostliny vytvářejí nápadnou růžici členěných přízemních listů a v době květu dosahují nezdídky i více než metrové výšky.

Na Krétě velmi brzo vznikla celá řada navazujících vospělých civilizací. Stalo se tak na účet původních přírodních společenstev, zejména lesů, které byly zcela zničeny. Tak tomu bylo v podstatě po celém Středozeří, ale na mnoha místech obyvatelé již opustili pastevectví i pěstování zemědělských plodin. V řadě zemí proto dochází k rychlé obnově rozsáhlých porostů odrůstajících křovin dubů, řečíku lentiškového, jalovců, vřesovců a vysazovaných borovic halebských (*Pinus halepensis*). Na Krétě se však pastevectví zachovalo, kde to jen bylo trochu možné, a proto také neustálý okus udržuje po dlouhá staletí neměnný vzhled krajiny. Na tomto ostrově si tak můžeme uvědomit, v jakém prostředí žili dávní zákonodárci, umělci a vojevůdci. Vystává také neodbytná myšlenka, zda civilizační pokrok musí být provázen zničením velké části původních přirozených společenstev a vznikem zemědělské a pastevní krajiny s bizarně deformovanými keříky. Byla druhová bohatost větší před nástupem neolitických kultur, nebo snad rozbití zapojených lesních porostů a odstranění dominant otevřelo prostor pro větší druhovou variabilitu? Jak velká je nosná kapacita prostředí pro přežití určitého počtu lidí? V době stále většího demografického růstu bychom si tyto otázky měli klást naléhavěji.